

Tészabó Júlia

ELTE, PPK, Neveléstudományi Intézet, Pedagógiai-történeti Tanszék

A játék pedagógiai hasznáról zajló viták a *Néptanítók Lapjában*, szerepük a tanítói professzió kialakulásában

„Az iskola egész a legújabb korig csak tiltással lépett fel a játékokkal szemben, s azokat paedagogiailag értékesíteni senki sem kísértette meg, s kivált nálunk egész a legújabb korig e tekintetben semmi sem történt.” – állapította meg Kiss Aron 1880-ban (Kiss, 1880, 449.).

E gyermeki tevékenység értékéről, a gyermekek fejlődésében és fejlesztésében betöltött szerepéről kialakuló újfajta gondolkodás – nem utolsósorban éppen az ő jelentős közreműködésével – nemcsak a gyerekek jobb megismeréséhez, hanem a tanítói professzió kialakulásához is hozzájárult a 19. század utolsó évtizedeiben.

A kisdednevelői és tanítói professzió kialakulásában a 19. század második felétől fontos szerepet játszottak a különböző szakmai szervezetek, fórumok, valamint a szakma számára tájékozódást, vitafórumot jelentő lapok. Ezek adtak lehetőséget az új törekvések bemutatására, öntevékenységre sarkallva a nevelőket, pályázatokat írtak ki, és lehetőséget jelentettek a pedagógia kérdéseiről való eszmecserékre, vitákra.

A játék, játszás témaköre az e fórumokon zajló pedagógiai diskurzus során a 19. század végén és a 20. század elején két csomópont köré rendeződött. Mindkét téma a nemzetközi pedagógiai irányzatokhoz való kapcsolódás, az új pedagógiai áramlatok hazai megjelenése nyomán került előtérbe, melyeknek alapját a gyermek jobb megismerése jelentette.

Az első esetben, az 1870–80-as években egy a kisgyermekkor és a kisiskoláskor tevékenységstruktúráját alapvetően újraértelmező, a gyermeki játék emancipációjában hatalmas szerepet játszó törekvés a fröbéli pedagógia hazai adaptációjához, a kisgyermek pedagógiáját gyökeresen átalakító módszer meghonosításának kérdésköréhez kapcsolódott. Ez a mind a kisdednevelés, mind az elemi oktatás szintjén megjelenő irányzat mindkét pedagóguscsoport számára új, átgondolandó felfogást jelenített meg, s a korabeli közbeszédben markánsan megjelenő nemzeti szempontokkal ötvözve a pedagógiai szemléletmódot számos elemmel gazdagította a kisdednevelői és néptanítói professzió alakuló struktúráját.

A 20. század elején már a reformpedagógia új gyermekképe s ebben a játéktevékenység fontosságának felismerése, valamint a 'gyermek mint művész' felfogás, illetve a gyermeknek szóló művészet mellett a reformmozgalmaknak a tárgyi kultúra és környezet, az ipari sokszorosított termék és az egyedi kézműves termék szembeállításáról folytatott diskurzusa kapcsán erősödött fel a játék, illetve ezen belül a játékszer problematikája.

A kétféle megközelítésmód indokolja, hogy az első problémakör megvitatása a kisgyermek nevelésével foglalkozó pedagógiai fórumokon hangsúlyosabban bukkant fel, és elsősorban a szakmai kompetenciák és a szakmai szerveződések területét érintette, a második esetben a pedagógiai szaksajtó más fórumai, illetve a művészeti sajtó és szervezetek révén szélesebb társadalmi keretben jelent meg, érintve a kultúra egyéb területeit.

Mindkét tematika jellemzője, hogy szakmai szervezetek egy közös projekt köré szerveződve erősítették a szakmai tudás és a szakmaként való megjelenés hatékonyságát. Az első esetben ez a Kiss Áron által az 1883-as II. Országos Tanítógyűlésen meghirdetett, országosan megszervezett, majd közösen publikált játékgyűjtőmunka volt, mely az 1880-as évek közepétől 1891-ig tartott, a második esetben pedig a Gyermekművészeti kiállítás 1905-től induló szerveződése, melynek végső megvalósulása már a világháború előestéjére, 1914 tavaszára esett. Sajátos módon az ebből a körből kinövő, német előzményekre támaszkodó 1904-es magyar játékpályázat kevés visszhangot váltott ki a néptanítói szakmai körökben. A játék, illetve a játékszer témáját ekkor már, akárcsak Németországban és Ausztriában, a reformpedagógia képviselői és a velük szorosan együttműködő, frissen alakuló iparművészeti intézményrendszer (múzeumok és lapok) képviselik, a néptanítók, talán mert alig-alig érinti a szervezett oktatást, mérsékelt figyelemmel követik nyomon alakulását, nem azonosulnak céljaival.

Míg a gyermekművészeti törekvéseknek a gyermekek játékával kapcsolatos vitáihoz és eseményeihez nem kapcsolódtak már, e törekvések iskolai vetülete, a rajztanítás reformja, illetve a gyermekrajzok gyűjtése a kisdednevelők és tanítók kompetenciakörébe illett, s részt is vettek a munkában, valamint a kiállítás szervezői között is kezdettől büszkén képviseltették magukat a pedagógus szervezetek képviselői.

A 19. század elején még – s ezt a Szilágyi György által (1874, 41.) a Vasárnapi Újságban közölt 1801-es, korszakunkban gyakran hivatkozott tiltó lista is igazolja – a játékok alig-alig megtűrt, sok esetben tiltott, az iskolai munkát gátló tevékenységnek számítottak. Változást jelentett a kisdednevelés intézményesülésének megindulása, amely, bár a fennmaradt dokumentumok szerint (vesd össze: *Blibok, Sebestyén és Zibolen*, 1984) erősen iskolai jellegű és tömeges foglalkozásokkal volt megterhelve, de ezek során azért szakítottak időt, ha rövidet is, arra hogy megengedjék a gyerekeknek a szabad játékot, és ehhez játékeszközöket, játékszereket is biztosítottak. E tevékenységekre azonban csak a tanulás szüneteiben volt lehetőség.

Gyökeres változást a Magyarországon az 1870-es évektől meggyökerező fröbéli pedagógia hozott. Mind a kisdednővés, mind a népiskolai oktatás problémakörével foglalkozó szakmai folyóiratok, a *Kisdednevelés* és a *Néptanítók Lapja*, de különösen ez utóbbi, 1870-től tág teret enged nemcsak a fröbéli tanok bemutatásának (elsősorban Szabó Endre publikációiban), de szinte azonnal a velük kapcsolatosan megnyilvánuló kritikáknak is.

A különböző óvóegyesületek és tanáregyesületek szakmai fórumain a játék szerepének felismerése a fröbéli pedagógia átvételét követően szinte azonnal megjelent. Ezek az egyesületek, szervezetek gyűléseiken, illetve pályadíjak kitűzésével is igyekeztek felhívni a figyelmet a játék fontosságára, a pályaművek közzétételével pedig növelni kívánták a pedagógusok felkészültségét. 1869-ben a Kisdednevelők II. Nagygyűlésén Guthy Károly tett felajánlást a hatévesnél fiatalabb gyerekek megfelelő foglalkoztatásával foglalkozó pályaműre, melyben kiemeli: „A gyermekek hadd játsszanak, hadd mulassanak, beszélgessenek a tanító felügyelete alatt.” Az óvópályázatok között 1886-ban nagyobb pályadíjat tűztek ki Fröbel alaki munkáinak bírálatára, ezt Szerdahelyi Adolf kapta meg 1888-ban. 1895-ben már a nemzeti szempont előtérbe kerülése jelentkezik a pályakérdésekben is, amelyek magyar gyermekjátékok gyűjtéséről szólnak, utalva Kiss Áronra is.

Az 1870-es évektől kezdődően éppen a játék-tematika kapcsán jól követhető a fröbéliánus módszerek térnyerése, majd a módszer szemléletének és egyes elemeinek – elsősorban Kiss Áron tevékenységének köszönhető – vitatása, az új, a gyermekek ismeretéről tanúskodó és a nemzeti szempontokat is szem előtt tartó, gyakorlat indokolta látásmód felülkerekedése.

A *Kisdednevelés* játék témájú írásainak jellemzője, hogy a fogalomhasználat vegyes, a megszólalók személye erősen intézménytípusokhoz s ezen belül szakmai szervezetekhez kapcsolódik, s közülük is inkább néhányan, főleg vezető pozícióban lévők nyilvánulnak

meg, akik időről-időre hozzászóltak a témához, pályázatokon vettek részt, illetve pedagógiai munkáikban, kisebb-nagyobb terjedelemben, kitértek a játék problematikájára (Komjáthy György, Szerdahelyi Adolf, Székely Gáborné, Lónya Mari, Hanacsek Lujza). A megszólalások mentén jól követhető, ahogy az időkitöltő játék, játékszerek – a „megengedett játék” – egyre inkább átengedi helyét a pedagógusok gondolkodásában a pedagógus irányításával, felügyelete alatt zajló fejlesztő játék és játékeszközök alkalmazásával kapcsolatos szemléletmódnak.

A *Néptanítók Lapjában* az 1870-es évektől a szakma vezető alakjai, az óvó- és tanítóképző intézetek tanárai foglalkoztak elsősorban a kérdéssel. Egy új szempontrendszer s módszer népiskolai meghonosításának élharcosai ők, köztük sokan a Fröbel-féle Kindergarten játék és munka azonosságára építő tanainak szellemét közvetítik, de sokan e két sarokpont azonosságát is vitatják már. A játék-témában a lap hasábjain megszólalók (Szabó Endre, Sipos Samu, Vecsei Sándor, Kobány Mihály, Komjáthy György, Barna Jakab, Kiss Áron) a tanítóképzés, a szakmai szervezetek vezető alakjai, akik közül sokan nemcsak a lapban, hanem más fórumokon és szakmai vezérkönyvekben is megfogalmazták elképzeléseiket.

A vita csomópontjai: a játék és a munka egymáshoz való viszonya, a játék általános

hasznossága, valamint az oktatásban való felhasználhatósága a hatékonyság növelése érdekében. Cél és módszer kérdéseiről is szót ejtenek, kiemelve, hogy a játékos módszerek esetében milyen fontos, hogy rejtve maradjon a cél. A játékról zajló diskurzus éppen Fröbel kritikája kapcsán vált terepévé a nemzeti szempontok érvényesítésének, az „idegen szellem” bírálatának a tevékenységeket kísérő játékokban, játékdalokban és a „németes” „vezényszóra játszás” kérdésében.

A vita, amellet, hogy a gyermek természetes nevelésének kontextusába helyezi a játékot, elsősorban a szabad és/vagy irányított játék kérdésére, illetve annak az iskolai oktatásban lehetséges gyakorlati felhasználására fókuszált (testnevelés és egyes tantárgyak, például a természettudományos tár-

A 19. század elején még, – s ezt a Szilágyi György által (1874, 41.) az 1870-es évek elején a Szilágyi György által a Vasárnapi Újságban közölt 1801-es, s korszakunkban gyakran hivatkozott, tiltó lista is igazolja –, a játékok alig-alig megtűrt, és sok esetben tiltott, az iskolai munkát gátló tevékenységnek számítottak.

gyak), és sokkal kisebb súllyal, elsősorban a játékszerek, illetve egyes káros, iskolán kívüli hatások kapcsán tér ki az otthoni játék kérdéseire is.

Az első jelentős közlemény ebben a témában a *Néptanítók Lapjában* 1870-ben jelent meg. A lap 11 részben közli Szabó Endrének, a fröbeli tanok legjelentősebb hazai terjesztőjének, a *Vezérkönyv* (Szabó, 1871a) írójának cikksorozatát, a módszer bemutatását. Megjelennek a fröbeli alapfogalmak: a „természetszerű nevelés”, a gyermeki cselekvés középpontba állítása, az egyed- és törzsfejlődés párhuzamba állítása nyomán kialakuló tevékenység- és eszközrendszer. Szabó (1870) ugyanebben az évben, ugyanitt egy másik cikksorozatot is megjelentet, amely *A gyermek játékokról pedagógiai tekintetben* címet viseli. E cikkében a tanítói alkalmasság kritériumaként határozza meg a játék fontosságának szem előtt tartását. Leszögezi: „Ki a gyermekek szabad tevékenysége, utánzási hajlama, alkotni, rendezni vágyát kielégítő, egyszersmind azonban a társadalmi rend önkényes felismerésére alkalmat nyújtó játékot nem tekinti igen becses nevelési eszköznek, legjobb esetben csak félig töltheti be nemes hivatását.” (295.) A cikk *A játék, mint nevelési eszköz* című részében pedig megállapítja: „A játékban lehetőleg gyakran vegyenek részt nevelők és tanítók (10 éves korig).” (323.)

Szabó (1871b) a játék-tematikát *A játék-eszközökről (pedagógiai tekintetben)* című sorozattal folytatja. Ez utóbbival új területet: a játékszerkritikát vonja be a pedagógiai vizsgálódás körébe, írása ennek első hazai megnyilvánulásának tekinthető. A játékszerkritika szükségességét Szabó abban látja, hogy mint megfogalmazza, „az iskola falain kívüli rossz behatások” az iskolai nevelés eredményességét veszélyeztetik. Kritikája elsősorban a korabeli kereskedelem kínálatára irányul és konkrét játékszereket vizsgál. Bírálatainak szempontjai közül sok máig korszerű, a „természetszerű nevelés”, az életkornak megfelelő játékszerek szükségessége, a fröbéli alapelvnek, a gyerekek „cselekvési vágyának” kielégítése, a célszerűség az, amit a bolti játékokon számon kér.

A pedagógiai szemléletű játékszerkritika későbbi példája a *Néptanítók Lapjában* Kiss Áron (1886) *A köépítő játékról* írt cikke, amely a fröbéli építőköcskák kereskedelmi változatát, az Anker köépítőt is vizsgálja, és pozitívan értékeli. E két, bár időben egymástól távol született írás egy új szemléletet tükröz: a pedagógusnak a gyerekek egész tevékenységi körét figyelemmel kell kísérnie.

Vecsei Sándor (1871) tárcacikkben foglalkozik a játékkal. Kiemeli annak hasznosságát, hiszen fejleszti a gyermek kezeinek mozgását (manuális képességek), hajlékonyságát, valamint azt, hogy a szülők a játék által megismerik a gyermek hajlamait. „Időt és alkalmat kell tehát a gyermeknek nyújtani a játékra, mert különben elzsilbasztanánk annak lelki éberségét, vidámságát, s önmagunk őt tennénk tunyává. (szellemi frissesség, vidámság, tevékenykedés). Adjunk neki játékszereket is, de ne túl bőven, mert a sok játékszerrel, amellet, hogy elkényeztetjük, elkapatjuk a gyermeket, még célt sem érünk, mint-hogy a felhalmozott játékszerek a legtöbb esetben elvesztik a gyermek előtt kedvességöket.” A játékszerek pedagógiai hasznosságánál azonban nagyon is formális, külsődleges elemeket emel ki, amennyiben a játékszert jutalmazás és a rendszeretetre nevelés eszközeként használja. Hangsúlyozza a tanítók számára, hogy az iskolában is jut idő a játékra, de a vidékek társas játékait kritikával kell kezelni, mert sok helytelen is van azok között. Ugyanakkor a játékkal tanítással nem ért egyet: „A játék legyen játékszerű, a munka pedig legyen komoly foglalatosság.” Újszerű gondolata, hogy a játékot a társas kapcsolatok, a „társalgás”, vagyis a kommunikáció fejlesztőjeként a gyermekek számára életszükségletnek tekinti. Ez a megközelítés majd Nagy Lászlónak a gyermekek társas érintkezése kapcsán írott munkájában tér vissza!

A következő számban azonban Komjáthy György (1871), a korban ismert játékgyűjtemények szerzője, a téma szakértőnek tekintett alakja, éppen ezt a megállapítást vitatja. Szerinte a gyermek már akkor játszik, mikor még nem tud beszélni. Ő Fröbel nyomán a játékot a munkaösztön megnyilvánulásának tekinti, amelyet Fröbel szerint a cselekvési vágy vált ki, s egyetértőleg idézi a fröbéli frázist: „A játék a gyermek munkája.” Kiáll amellet, hogy a tanulásnak is szórakozásnak kell lennie, akkor hatékonyabb.

Komjáthy (1872) a következő évben a *Néptanítók Lapja* hasábjain hosszabb, három folytatásban megjelent írást szentel a játékok pedagógiai munkában való fölhasználásának. Tanulmányában tantárgyak szerint rendszerezett módszertani listát is közöl, s ebben a listában számos hagyományos játék is szerepel, elsősorban a természettudományos ismeretek elmélyítéséhez. Mindez az eszköztár a szórakoztató tanulásról vallott nézeteit illusztrálja.

Kiss Áron (1874) nem pedagógiai lapban, hanem az *Egyházi Szemlében*, a református egyház kiadványában közölt tanulmányában foglalkozik először a játékkal. „Oda jutotunk – írja –, hogy maholnap kénytelenek leszünk szánakozni a »boldog« gyermekkoron. Az iskolák elrabolják szegény apró emberkének vidámságát, zord kezekkel megsemmisítik éltök örömeit s csinálnak a gyermekből ifjút, s az ifjúból férfiút. Sietünk élni... Mindezt a peadagogiai rendszerek alkalmazásainak köszönhetjük, melyek mind jobban korlátozzák a gyermekek bútalan, természetsszerű fejlődését [...] Figyelembe vétetett a gyermek játékkedve, foglalkozási ösztöne, dalolni szeretése, s a természet iránti hajlam. Tehát a

kiindulási pontok mind igazak, és ámenek, azonban a rendszer további kiépítése s különösen a magyar gyermekre való alkalmazása sok hibában sinlik. A gyermek megszűnt maga játszani, nemcsak *csengettyűszóra játszatják*, hanem *készen kapja* mind, a miből játék közben alkosson valami maradandót... óratervek szabályozzák az »iskolát«, mert ezé lett a gyermekkert, dacára, hogy tagadják, hogy benne tanítanak... Fröbel eszméit csak lefordították németből magyarra. Eredetiben is van azok kifejezésében elég gőz, hát még a fordításban mennyi maradt..." Később így ír: „Hol lesz a menekvés ezekből a paedagógiai misériákból? Ott, hogy visszatérünk a természethez, a paedagógia megszűnik a régi értelemben vett philosophiai tudomány lenni és természettudományi diszciplínává lesz..."

Már itt megjelenik, s Kiss Áron munkássága révén a későbbiekben válik a gyermekjátékhoz kapcsolódó fogalmak egyik legjellemzőbbjévé a nemzeti szempontok hangsúlyozása a játékban.

Kiss Áron (1880) *A játék paedagógiai szempontból* címmel, a *Néptanítók Lapjában* több részletben közölt tanulmányával csatlakozik a lap hasábjain kialakult játék-vitához, s az ő révén kerül be a korabeli magyar társadalom különböző fórumain zajló vita nyomán a nemzeti szempont az itt zajló pedagógiai diskurzusba is. „Nevelési irodalmunk idegen föld fájának magyar földre hajlott ága, s még mind eddig nem jutott oda, hogy a nemzeti célokkal magát azonosítsa.”

Bírálata a korabeli pedagógia elméletének és gyakorlatának művelőit egyaránt célozza, az idegen elvek átvételét a gyakorlat és az elmélet művelőinek egymástól való elszakadásában s a pedagógia képviselőinek magatartásában látja, akik „íróasztal mellett végzik csak tanulmányaikat”. A magyar népeletet ismerni kell, hogy jó pedagógiai író legyen valaki, tehát az úgynevezett „köznép” közé kell menni, először a falusi iskolába, és végül részt kell venni az ifjúság játékaiban.

Fröbel kritikájának két sarokpontja: az irányított vezényszóra játsztatásnak a játék lényegétől és a gyermektől idegen volta, illetve, s ez már a hazai pedagógus szakma kritikáját is jelenti: az idegen szellemiségű módszer kritikátlan átvétele, a magyar szellem és kultúra figyelmen kívül hagyása.

Hozzászól a játék és munka kérdésköréhez is, s ezeket nem azonosnak, hanem egymást követőnek tartja. A játékról írja: „Ez az első foglalkozás az alapja minden későbbi foglalkozásnak. Ebből fejlődik ki a maga idejében a munka is, mikor a játék nem lesz többé egyedüli foglalkozás [...] Játék és munka közt nagy mindenkor a különbség. A munka csak eszköz, hogy valami eredményre jussunk, s gyakran keserves, erőfeszítő foglalkozás. A játék cél, játszunk, hogy játsszunk.” A komolyság fogalma is kettéválik nála: a munka komoly dolog, gyakran parancsszóra megy... célja létrehozni valamit, amit a gyerek játék közben csinál, szét is rontja. Mégis a gyerek komolyan csinálja.

Kiss Áron munkássága révén a játékról folytatott pedagógiai diskurzus a társadalom egészét megmozgató, a kultúra, az ipar, a kereskedelem minden vonatkozásában hangot kapó nemzeti törekvésekhez kapcsolódik. Nemcsak írásaiban kívánja e szempontokat érvényesíteni, hanem a tanítói szakma formai és tartalmi megújításába is bevonja azokat.

A professzionalizálódás szervezeti formái a tanítók számára is lehetőséget jelentettek a közös fellépésre, a nézetek megvitatására és új témák felvetésére. Az 1883-as II. Országos Képviselői Tanítógyűlésen „Kiss Áron adott elő a „mai gyermekről”. Itt hangzott el nagy jelentőségű felhívása: „Tegyük a játékot közüggé!” A felhívás lényege az egészséges nevelésre koncentrált, ennek jegyében tett javaslatot a falusi gyermekjátékok összegyűjtésére.

„Erre következett a bizottsági javaslat felolvasása, amelyben előbb a játék fogalma van meghatározva, azután annak pedagógiai jelentősége s összehasonlítva a testgyakorlat másik fájával, a tornával. Azután utasítás van adva, miként kell azt alkalmazni a szülői háznál, a népiskolában s az ifjúságnál. Szó van azután a játékhelyekről és indítvány van téve a játékok gyűjtésére.” (idézi: *Kriston Vízi*, 2005, 10.)

A felhívás megerősítését és intézményesülését jelentette, hogy 1885-ben Trefort Ágoston miniszteri rendeletet hozott a játékgyűjtésről, s ebben szinte szó szerint Kiss Áron gondolatai és szavai, valamint a korábbi évek vitáiban szerepet kapó fogalmak köszönnek vissza: „A gyermeki játék ösztönszerű, s a szülői háznál szabadon, természetes módon nyilvánul. Annak gátat vetni nem szabad. *Jó játsszó gyermekből lesz a jó dolgos ember!* A játék maga a cél, játszik a gyermek, hogy játsszék [...] Az ifjúságnál a tanító legyen figyelemmel e körülményre...” A miniszter e rendelete a magyar játékok gyűjtésére irányuló törekvéseket támogatja (Kiss, 1891).

Mind Kiss Áron, mind a miniszteri rendelet e gyűjtést az ország néptanítóinak hatáskörébe helyezi: az ő feladatuk, hogy a maguk vidékének játékkincsét gyűjtsék, korrekt módon lejegyezzék, és eljuttatva Kiss Áronhoz, egy közös mű létrejöttéhez járuljanak hozzá. Nem hangsúlyozható eléggé, hogy részben a játék szerepének felismertetésében, részben pedig a tanítók szakmai közösséggé szerveződésében milyen nagy szerepe lehetett egy ilyen, egy szakmát egészében érintő közös munkának.

A folyamat a gyűjtés alakulásának mentén jól nyomon követhető, hiszen Kiss Áron a *Néptanítók Lapjában* rendszeresen beszámolt az eredményekről. Kezdetben nem mutatkozott nagy aktivitás, talán a feladat sajátosságai (a tanító figyelje az iskolán kívüli gyerektevékenységeket, sőt vegyen részt a gyerekek játékában) vagy a módszerek kialakulatlansága, a többletmunka háritása miatt. Erre utal, hogy 1886-ban csak 10 tanító küldött be lejegyzett játékot, s 1887 januárjában is még csak 25 tanító. Ezután azonban az anyaggyűjtés és vele párhuzamosan nyilván a játékok iránti érdeklődés is felgyorsult, s 1891-ben az országos gyűjtés eredményeként jelenhetett meg a Kiss Áron szerkesztette *Magyar gyermekjáték gyűjtemény*. A szerző 48 megye 201 tanítóját és tanítónőjét említi név szerint együttműködőként, s e tanítók kialakult szakmai kompetenciáját mutatja, hogy a játékok lejegyzése mennyire pontos, ma is használható, s a dallamok Bartalus István gondozta kottái olyan zenei pontossággal készültek, hogy azokból Kodály *A magyar népzene tárába* is sokat átemelt, kiemelve a tanítók szakmai hozzáértését.

Kiss Áron (1891) *Magyar gyermekjáték gyűjteménye* a megjelenés évében több és többféle kiadást megért, a teljes gyűjtemény mellett rövidített, kisgyerekek számára válogatott, családi használatra szánt változata is megjelent.

A viták és a *Magyar gyermekjáték gyűjtemény* hatására az 1891-es Kisdiednevelési Törvény beépíti a népi játékokat a kisdiednevelés rendszerébe, s azok megjelennek a népiskolai oktatás programjában is. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium adta ki Kiss és Kun Alajos (1894) közös szerkesztésében a népiskolai tanítók számára készült vezérkönyvet, amely a játékok módszertani felhasználásához nyújtott támogatást. E munka ettől kezdve folyamatosan szerepel a *Néptanítók Lapja* könyvajánló listáján. Hatásai a kisdiednevelés terén is érezhetővé váltak. Szerdahelyi Adolf (1891) Kiss Áron bírálata és a Kisdiednevelési Törvény nyomán átdolgozta díjnyertes munkáját s *A kisdiednevelés és módszertan kézikönyve* címen jelentette meg. A mű előszavában leszögezi: kihagyta munkájából „a német elvont irányra emlékeztető elméleti kérdéseket”, valamint mindazt, amit Fröbel a népiskolák számára tervezett, de „túlbuzgó követői a kisdiednevelés szérény hajlékába is avatatlan kezekkel beerőszakoltak”. A kézűgyesítő gyakorlatokat úgynevezett „népjátékokkal” egészítette ki. Bevezetője zárásaként kiemeli a nemzeti szempontok fontosságát, és megállapítja: „Legszebb jutalma leend hazai kisdiednevelésünk nemzeti irányű fejlesztése érdekében két évtizeden át kifejtett munkásságomnak, [...] ha a nemzet virágai a jelen szakmunka elvei alapján [...] fajunk szellemi sajátosságainak kifejtésére irányuló és munkakedvet ébresztő módon fogják nyerni első neveltetésüket.” (Szerdahelyi, 1891, IX–X.)

A játékkal kapcsolatban megállapítja, hogy az a „gyermeknek komoly foglalkozás”, s lényege az utánzás vagy a tárgyak tulajdonságainak megváltoztatása tervszerűen vagy „a valósággal össze nem egyező szeszély szerint”, tehát a nevelő legyen segítségére a gyer-

meknek, hogy „nehogy a játék helytelen irányt vegyen”. A nevelő legyen segítő, ne főszereplő, mert a gyerek ügyessége próbálgatásában találja örömét. Megjelenik a képzelet működésének motívuma is (*Szerdahelyi*, 1891, 57.).

A Kiss Áron-féle gyűjtemény párdarabja a gyermekek maguk készítette játékszereit tartalmazó, Láng Mihály szerkesztette, s felesége által gyermekmunkák alapján illusztrált *A munkaszeretetre való nevelés módja* (1900). A rendkívül gazdag és izgalmas anyag ismét a tanítók országos gyűjtőmunkájának eredménye, bár a gyűjtés folyamatáról kevesebb az információnk. Láng könyvének felépítése, a játékok csoportosítása a fröbéli struktúrát követi, bevezetőjében a gyermeki képzelet működésére és a tevékenység örömteli voltára helyezve a hangsúlyt. A mű szemlélete azonban, amit a címe is tükröz, illetve az, hogy a benne szereplő játékszerek főként munkaeszközök kicsinyített másai, és részben fröbéli munkák is, mutatja, hogy a játék és munka körüli vitákban hogyan foglalt állást. Ezt tükrözi, hogy elkülönítve, az utolsó fejezetben mutatja be *A gyermekeknek szoros értelemben vett játékeszközeit*, bár ennek bevezetőjében kiemeli: „A mit a gyermek csinál, azt ő egytől egyig játékeszköznek tekinti.” (*Láng*, 1900, 147.)

Jelentős lépés, hogy a magyar gyermektanulmányozók első kérdőíves vizsgálata éppen a gyermekek játékszokásait járja körül, s ebből születik Nógrády László (1912): A gyermek és a játék című könyve 1912-ben, amely már a modern gyermek- és játékfelfogás szellemében a gyermeki lényeg megnyilvánulásaként értelmezi ezt a tevékenységet.

A könyvet a *Néptanítók Lapjában* Józsa Dániel (1900) ismerteti, arra a kérdésre adott válaszként kezelve azt, hogy „Hogyan lehetne a gyermeket magyarabb szellemben nevelni?”. Kiemeli Láng „tözsgyökeres magyar irányú fölfogását”, hangsúlyozva: „E könyvben rendszerbe szedve találjuk mindazon gondolatokat, eljárási módokat, melyeket Láng egészséges kedélyű, jó magyar érzésű, ügyes kezefogású, szorgalmasan kitarító, munkás magyar állampolgárokat vél nevelhetni poliglott államunkban.” Megállapítja: „Láng könyvének értékesebb pedagógiai könyv az utolsó öt évben alig jelent meg irodalmunkban.” Gyakorlati felhasználásánál számít a pedagógusok rugalmas és nyitott szemléletére, amennyiben: „Vegye az óvó, tanító kezébe Láng könyvét, válassza ki abból vidékének, gyermekei sajátságainak

megfelelő játékokat, és az adott utasítás útján tanítsa meg növendékeit azokra.” Kiemeli, milyen hasznos a szülők szemléletének megváltoztatására is, otthoni használat során.

1891-et követően, úgy tűnik, a néptanítók számára már nem vitakérdés a játék témaköre, a játék kérdését a vezérkönyv megjelenésével, illetve a játéknak az iskolai oktatáson belül a testi nevelés területébe való illesztésével lezártak tekintik.

A 20. század elején az új nemzetközi törekvések, a reformpedagógia térhódítása hatására került előtérbe a játékszernek az esztétikai nevelésben betöltött szerepe. Sajátos módon a róla folytatott viták a művészeti és kulturális sajtóban zajlottak (*Magyar Iparművészet, Művészet*, később a *Nyugat* stb.), és az első magyar játékpályázat is e körből nő ki. A pályázatot az Iparművészeti Társulat hirdeti meg 1904-ben, a nemzetközi (elsősorban az 1903-as német) kezdeményezések nyomán (vesd össze: Tészabó, 2004; Latus, é.n.).

Mint utaltunk rá, korábban a *Néptanítók Lapja* többször foglalkozott a játékszerek kérdésével is. Legutoljára Sipos Samu (1889) *A gyermekjátékok pedagógiai értékéről* írt cikksorozatot, s ebben megállapítja: „játékeszközeink külföldi mintára készülvén, kevés azokban a nemzeti sajátosság”, de a témának ekkor és itt nincs folytatása. Sipos a magyar iparfejlesztés egyik fontos irányelvéhez kapcsolódik, s megállapítása végül is egybehangzik az 1904-es játékpályázat kiírásában szereplőkkel: „Terveztessenek magyaros jel-

legű, ízléses és ötletes gyermekjátékok. Nem drága, bonyolult szerkezetű és cifra játékokat kíván a Társulat, hanem olyanokat, a melyek a maguk egyszerűségében a gyermek kedélyvilágához közel állnak, tartósak és a melyeket hazai játékműhelyeink és gyáraink olcsón készíthetnek.” (Iparművészeti Társulat, 1904, 100.) (1) S mégis, mikor hosszú idő után a lap első játéktárgyú cikkében Schlosz Lajos (1904) beszámol a pályázat kiírásáról, nem említi ezt az aspektust. Cikke a reformpedagógia és a művészi törekvések játék-felfogásának csak felszínes ismeretéről tanúskodik, a játék, a játszó gyermek gyűgőgő, romantizáló képét eleveníti fel: „A játék a gyermeknek foglalkozás, munka, tanulás, de mindig gyönyörűséget hozó lelke kisded világának. Elsimulnak gondolkodásában a ráncok, a játék impressziói alatt, érzései világát megszínésíti a játékszer, elmécskéje a játék alatt pihen és mégis fejlődik, ismereteket szerez.” Ugyanakkor az írás rendkívül érdekes abból a szempontból, ahogy a néptanítói kör társadalmi helyét kijelöli, s a néptanítók szakmai kompetenciájának területét általános kulturális dimenziókba emeli. „A Magyar Iparművészeti Társulat nemes elhatározása, hogy új gyermekjátéktípusokat akar teremteni, őszinte nagybecsülésre készlet bennünket is: *a magyar nemzeti kultúra munkása-it*, mert az apán és anyán kívül *csak mi tudjuk legjobban méltányolni*, mekkora fontossága van a játéknak a gyermek bensőjének fejlődésében.” (kiemelés tőlem, T. J.)

A Gyermektanulmányi Társaság, s elsősorban a Nagy László kezdeményezésére 1905-től körvonalazódó Gyermekművészeti kiállítás-koncepció széleskörűen értelmezi a gyermek- és a gyermeknek szóló művészet tematikáját, s akárcsak az elsősorban Németországban rendezett és mintának tekintett kiállításokon, kitér a játékra is. Bár a kiállítás programja fontos feladatot ró a kisdednevelők és néptanítók körére, de ez a feladat nem a játék, hanem a rajz témaköréhez kapcsolódik (Nagy, 1905, 86–88. o.), ami a néptanítói szakma szempontjából új és a rajztanítás reformjához is vezető fontos professzionális feladatot jelöl. A tanítói szakma számára a *Néptanítók Lapja* részletesen ismerteti az alakuló ülés határozatait (*Gyermekművészeti...*, 1906, 3–4.).

A továbbiakban a Magyar Gyermektanulmányi Társaság vizsgálja pedagógiai szempontból a gyermeki játék témakörét, ami a nemzetközi reformtörekvések hatására egyre szélesebb teret nyer a közbeszéd szintjén, a különböző szakmai és nem szakmai folyóiratok hasábjain is. Számos széles olvasóréteget megcélzó lap (*Vasárnapi Újság*, *Új Idők* stb.) szentel teret a korabeli játék-felfogások, törekvések ismertetésének. Más pedagógiai lapok is foglalkoznak időről-időre a témával. A *Magyar Pedagógia* közli Szemere Samu (1907), Schiller magyar fordítója játékelméleteket összefoglaló tanulmányát.

Fontos szereplője a játék-tematikának a kulturális sajtóban a pedagógus foglalkozású, de sokféle kulturális témában megnyilvánuló Nádaí Pál, akinek *Könyv a gyermekről* című kétkötetes munkája (1911) – Nógrádyhoz hasonlóan – sok szempontból máig korszerű, árnyalt, s a filozófiai-esztétikai-pszichológiai szempontokat egyaránt figyelembe vevő szemlélettel íródott.

Jelentős lépés, hogy a magyar gyermektanulmányozók első kérdőíves vizsgálata éppen a gyermekek játékszokásait járja körül, s ebből születik Nógrády László (1912) *A gyermek és a játék* című könyve, amely már a modern gyermek- és játék-felfogás szellemében a gyermeki lényeg megnyilvánulásaként értelmezi ezt a tevékenységet. E szemléletmód igen nehezen jutott be a néptanítói gyakorlat képviselőinek pedagógiai szakmai diskurzusába, ahol nagyon mélyen gyökereztek azok a hasznossági szempontok, melyek a korai fröbelianizmussal honosodtak meg nálunk. Valódi hatása csak a testi nevelés terén volt e törekvéseknek, ahol a népi játékkincset mint a közösségalkotás és testmozgás eszközt már az 1891-es kisdednevelési törvény révén bevezették.

A viták hozadéka a népoktatásban és a gyermeki tevékenységek iránti általános nyitottság növekedésében csapódott le. Emellett a *Magyar gyermekjáték gyűjteményben* testet öltött közös produkció, a közös témában végzett gyűjtómunka, a szakmai közösségként való megjelenés is a játék-tematika eredményeként értékelhető. Az intézményi, illetve kormány-

zati támogatás (mind a gyűjtés, mind a tantervbe kerülés esetében már a 19. sz. utolsó éveiben) az önérvényesítés és a szemléletváltás eredménye és továbbvivője volt.

Az 1911 és 1915 között megjelent *Az elemi népoktatás enciklopédiája* tartalmaz egy viszonylag terjedelmes, négy oldalas „játék” címszót, amely a néptanítók számára gyűjti össze a témával kapcsolatos tudnivalókat. A címszó minden elemében alátámasztja, hogy a néptanítók számára a játékról folytatott vita a 19. század végén lezárult, s bár a kiadvány létrejöttét megelőzően a játék újból a szakmai viták előterébe került, a reformpedagógia játékfelfogását az egyébként erre nyitott (vesd össze: *Németh*, 1998) kézikönyv nem közvetíti annak a szakmai körnek, amelynek készült, sőt a korábbi viták lezáródásait is csak óvatosan tartalmazza. A címszó első harmada – némiképp ellentmondva az enciklopédia bevezetőjében kitűzött alapelvnek, hogy elhibázott volna az egész pedagógiát feldolgozni – a pedagógia történeti nagyságainak a játékról alkotott felfogásait ismerteti. Ezután tér rá – valószínűleg Szemere Samu nyomán – a korban már széles körben ismert, de a néptanítók számára itt érthetően összefoglalt játékelméletekre, Spencer és Karl Groos nézeteire, s hangsúlyosan szól a játékban megmutatkozó életkori és nemi különbségekről. A legegyszerűbb játékeszközök a gyerekek fantáziáját mozgatják meg, míg a túlságosan bonyolultak megkötik azt – ez a századfordulón nagy hangsúllyal megjelenő szemlélet, a korabeli játékkritikák vezérlő elve fogalmazódik meg itt is. A játék pedagógiai értékét igen nagyra kell értékelnünk, szögezi le, mivel hozzájárul a test biztonságának kialakulásához, foglalkoztatja a gyerek fantáziáját, fejleszti készségeit. Gondolkodásának fejlesztésében az ok-okozati viszonyok felismerésében segít, hat a szépérzék és a társasság, a szociális képességek kialakulására.

A címszóban csak jelzős szerkezetekben jelenik meg a játék örömtartalma, a játék nyújtotta szabadság, a jól irányított játék viszont igen. A népiskolai utasítás játékra vonatkozó részének ismertetésekor kiemeli a játék közösségalkotó szerepét, bár az utasítás igen kevés időt (1–2. osztályban heti kétszer félórát, később kéthetenként egy órát) jelöl ki erre. Nem említi, de iskolai vonatkozásokban az iskolaudvaron (tudniillik a játékudivaron) zajló, elsősorban a testneveléssel rokonítható mozgásos, sportjátékokról van itt szó. Ami leginkább tükrözi a vitákat, és főként Kiss Áron gyűjtőmunkájának lecsapódásaként szűrődött át az utasításba, az a helyi játékok, vagyis a népi játékok játszásának kiemelése. A címszó a szakirodalom felsorolásakor Kiss Áron munkája és Szemere Samu 1907-es cikke mellett korabeli sportjáték-leírásokat (Barna Jakab, Ottó József munkái), valamint idegen nyelvű szakirodalmat említ, amelyeket nem valószínű, hogy a magyar néptanítók nagy számban elolvastak volna.

Úgy tűnik, az 1880-as évek játékkal kapcsolatos, a tanítók számára megfogalmazott Kiss Áron-i gondolata az, amely mind szemléletében, mind fogalomhasználatában már számukra is kiindulópontot jelenthetett egy új, gyermekközpontú pedagógiai játékfelfogás meghonosítása felé: „Bátran elmondhatjuk, hogy ha a jó játékos gyermekből nem várhatunk is minden esetben kitűnő munkás férfit, bizonyonnyal inkább várhatjuk, hogy az ilyenből lesz valami, mint abból, aki játszani sem szeret, meg nem is tud. A játék a gyermek szellemi produkciója, s még pedig olyan produkció, melyet a gyermek *szabadon, s minden kényszer nélkül* teljesít. Eppen ezért, amit a gyermek játék közben tesz, *lélektanilag* is sokkal fontosabb s többet mondó jelenség, mint mindaz, amit a *parancsolt munka* közben véghez visz.” (Kiss, 1880, 513.)

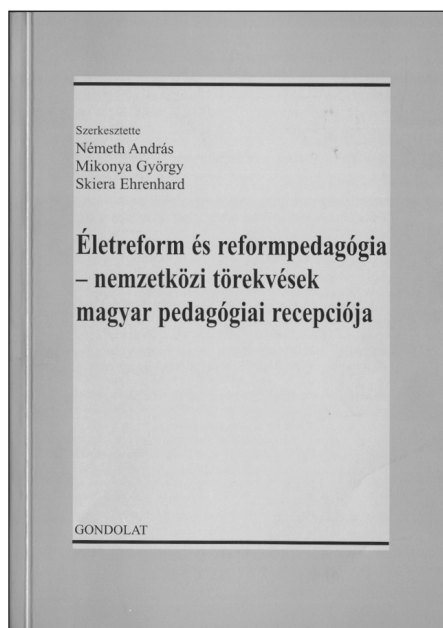
Jegyzet

(1) Magyar Iparművészet, 1904. 100.

Irodalom

Blibok Péterné, Sebestyén Istvánné és Zibolen Endre (1984): *Első óvodáink életéből*. Budapest.
Gyermekművészeti kiállítás Budapesten (1906). *Néptanítók Lapja*, 9. sz. 3–4.
 Józsa Dániel (1900): Láng Mihály: A munkaszeretetre való nevelés módja. *Néptanítók Lapja*, 35. sz. 10–11.
 Kiss Áron (1874. 11. 11.): A természetes fejlődés. *Egyházi Szemle*, 320–323.
 Kiss Áron (1880): A játék paedagógiai szempontból. *Néptanítók Lapja*, 449.
 Kiss Áron (1886): A köépítő játék. *Néptanítók Lapja*, 693–694.
 Kiss Áron (1891): *Magyar gyermekjáték gyűjtemény*. Budapest.
 Kiss Áron és Kun Alajos (1894, szerk.): *Játéktanító vezérkönyv az elemi népiskolai tanítók számára*. Vállás- és Közoktatásügyi Magyar Királyi Minisztérium, Budapest.
 Komjáthy György (1872): A játékok fölhasználása a tanításnál. I., II., III. *Néptanítók Lapja*, 889–890., 903–905., 923–926.
 Kriston Vizi József (2005): *Homo Ludens Hungaricus*. Budapest.
 Láng Mihály (1900): A munkaszeretetre való nevelés módja. 3–12 éves magyar gyermekek kézi munkáinak gyűjteménye. Budapest.
 Latus, Urs (é. n.): Kunsstücker. Holzspielzeugdesign vor 1914. Nürnberg.
 Nádaí Pál (1911): *Könyv a gyermekről*. Budapest.

Nagy László (1905): *Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából*. Budapest.
 Németh András (1998): Tudományfejlődési tendenciák. *Educatio*, 1. sz. 208–221.
 Nógrády László (1912): A gyermek és a játék. Gyermektanulmányi Könyvtár, Budapest.
 Schlosz Lajos (1904): Magyar gyermekjátékok. *Néptanítók Lapja*, 24. sz. 4–6.
 Sipos Samu (1889): A gyermekjátékok pedagógiai értékéről. *Néptanítók Lapja*, 714.
 Szabó Endre (1870): A gyermek játékokról pedagógiai tekintetben. *Néptanítók Lapja*, 295., 322., 344.
 Szabó Endre (1871a): *Vezérkönyv Fröbel Frigyes foglalkoztató eszközei használatára*. Pest.
 Szabó Endre (1871b): A játék-eszközökről (paedagógiai tekintetben). *Néptanítók Lapja*, 131–132., 149–151., 167–168., 180–181.
 Szemere Samu (1907): A gyermekjáték fejlődéstani és neveléstani jelentősége. *Magyar Pedagógia*, 3. sz. 129–141.
 Szerdahelyi Adolf (1891): *A kisdednevelés és módszertan kézikönyve*. Budapest.
 Szilágyi István (1874): A gyermekjátékok ügyében. *Vasárnapi Újság*, 41.
 Tészabó Júlia (2004): *A gyermekjáték a 19–20. század fordulóján*. Budapest.
Utasítások az ösztönszerű rajzok gyűjtésére
 Vecsei Sándor (1871): A játék. *Néptanítók Lapja*, 593.

A Gondolat Kiadó könyveiből